

LIK BOŽICE ATENE U GRČKOJ SKULPTURI ARHAJSKOG I KLASIČKOG DOBA

Govoreći o grčkoj umjetnosti moramo početi s mitologijom. Uz izuzetak postklasičnog razdoblja ta umjetnost nalazila je u mitologiji neiscrpno vrelo inspiracije i motiva, i najveći broj umjetničkih djela svih vrsta obradjuje mitološku temu. Svaka je takva statua, reljef ili slika poput Mironova diskobola¹ jedan uhvaćeni, materijalizirani, ovjekovječeni trenutak iz uvijek žive mitske radnje. Zbog te upravo organske povezanosti mita i umjetničkog djela, što uostalom nipošto nije karakteristično samo za Grke, neophodno je upoznati se, bar okvirno, s mitološkom scenom, već i zbog razumijevanja pojedinih prikaza.

O porijeklu Atene

"Atenine sveštenice pričaju ovu priču o njenom rođenju, Zeus je žudeo za titankom Metidom, a ona je za sebe uzimala razne oblike da bi mu izbegla, dok je najzad nije uhvatio te je tako zatrudnela. Jedno proročanstvo Majke Zemlje najavilo je da će to biti žensko dete a da će sledećeg puta Metida roditi sina kome je sudbina predodredila da smakne Zeusa, baš kao što je Zeus smakao Krona, a Kron u svoje vreme Urana. Zbog toga je Zeus medenim rečima prvo namamio Metidu u postelju, a onda je iznenada progutao i to beše Metidin kraj. Zeus je, međutim, kasnije tvrdio da mu Metida iz trbuha daje savete. Posle izvesnog vremena, dok je šetao pored obale jezera Triton, Zeus dobi napad glavobolje, izgledalo je da će mu prsnuti lobanja. Zeus nagovori Hefesta, neko tvrdi Prometeja, da donese čekić, i da mu načini rez na lobanji, odakle iskoči Atena uz snažan poklič i u punoj ratnoj opremi."²

No na žalost, i nakon ove lijepe priče problem porijekla ostaje i dalje otvoren. Čak i na nivou samog mita pitanje geneze rješava se na veoma različite načine od kojih gornji citat predstavlja onaj najpopularniji, što ne znači i historijski najznačajniji. Ova karakteristika možda bi se mogla pripisati mitu prema kojem je Atena rođena u Libiji, kraj jezera Tritona, gdje su je othranile tri nimfe odjevene u jareću kožu. Čitav niz drugih detalja doista upućuje na stanovite veze s Libijom. Platon poistovjećuje Atenu s libijskom božicom Neit; pitoma maslina, drvo posvećeno Ateni, također je libijskog porijekla, a i sama egida (v. dalje) nesumnjivo se može dovesti u vezu s jarećom kožom, odjećom libijskih djevojaka. S druge strane, izvjesne podudarnosti s kretskom "Zmijskom božicom" dovele su do pretpostavke da je Atena u stvari ta ista božica, samo u grčkom izdanju. Zmija i ptica atributi su kretske božice, a isto tako i Atene. I jedna i druga imale su ulogu patrona-čuvara doma, palače, a Atena i polisa.

Na pitanje da li je Atena doista i kada prenesena iz Libije i da li je bila prisutna u Heladi prije dolaska samih Grka, za što postoje indicije, još uvijek nema konačna odgovora. Jedno ipak izgleda sigurnim, a to je da ime Atena nije indoevropsko nego semitsko. Prema jednoj interpretaciji to je inverzija od sumerskog Anate = Kraljica Neba, što je opet etimološki povezano s libijskom Neit. Nije isključeno da je ne samo ime nego i lik i štovanje božice preuzeto iz prednjoazijskog kulturnog kompleksa s dominantnim ženskim božanstvima.

Ovim kulturno-historijskim ekskursom ocrtni su samo glavni obrisi kompleksne problematike porijekla jednog mita u koju, međutim, s obzirom na okvire ovog prikaza neću detaljnije ulaziti. Usudjujem se pretpostaviti da je kroz stoljeća koja razmatramo (VI-V) postojala, bar u Atici, više-manje jedinstvena, premda ne statična predodžba o božici. Govoreći o ličnosti Atene najprikladnije je poći od brojnih atributa koje su joj sami Grci pridavali. Ona je najprije Parthenos = djeвица. Za razliku od ostalih Olimpijana ljubavne su avanture Atene posve strane, i kao takva ona je nepovrediva (mit o neuspjelom Hefestovu pokušaju silovanja). Prema Gravesu postojala je zanimljiva - Ateninani su je čak svjesno isticali - korelacija između nepovredivosti Atenine djevičanstva i grada pod njenom zaštitom. Pallas ima dva tumačenja - "djevojka" i "ona koja baca" (koplje); od toga - palladion. Promahos - "koja se bori u prvim redovima" - ističe ratnički karakter Atene. Kod Homera ta je karakteristika dominantna. Pobjeda Grka nad Trojancima u stvari je trijumf Atenine promišljenosti nad Aresovom divljinom. U tom vidu ona je Nike = pobjednica. Taj njezin aspekt kasnije je personificiran kao posebno (polu)božanstvo. No Atena je u prvom redu zaštitnica gradova a ne osvajač. U tom svojstvu naziva se Polias i kao takva štovana je širom Grčke. Na taj način prelazimo na mirnodopsko područje gdje leži glavna Atenina aktivnost. Ona je Ergane = radnica, zaštitnica svih obrta i rukotvorstva, posebno ženskog. Ona sama izumila je predenje i tkanje, i te djelatnosti bile su njoj posvećene. Mit o Arahni govori o nepovredivosti njena prvenstva u tom umijeću. Među Atenine izume ubrajaju se također i brod (Argo), bojna kola (u vezi s "Promahos"), plug, zlatarski obrt, cizeliranje, slikarstvo, lončarsko kolo i izrada vaza. Lokalno se naziva i Hippija (mit o Belerofontu kojemu je obuzdala Pegaza) i Boarmia - zaštitnica goveda. Dovedemo li ovo u vezu s maslinom koju je zasadila u Atici i izumom pluga, uvidjamo njen općenit značaj i u gospodarstvu. Mit o maslini glasi ovako - u doba kralja Kekropa Posejdon i Atena stali su se prepirati oko posjedovanja Atike. Pala je odluka da svaki od njih pokloni stanovništvu po jedan dar, a oni će (u drugoj varijanti bogovi) odlučiti koji im je vredniji. Udarivši trozubom o stijenu na Akropoli Posejdon je stvorio konja a Atena drvo masline. Presuda je pala u korist Atene, i to je jedna od niti koja Atenu mitološki veže uz Atiku, a posebno grad Atenu. Druga jedna takva nit odnosi se na Erihtonija, Kekropova nasljednika. Nakon neuspjela pokušaja silovanja Atene Hefestovo

je sjeme palo na zemlju koja je uskoro zatim rodila dijete Erihtonija. Atena ga je pronašla i potajno od ostalih bogova sakrila u kutiju koju je povjerila Kekropovim kćerima zabranivši im da je otvaraju. Gonjene radoznalošću ipak su je otvorile i ugledale dijete ovijeno zmijom. Potresene prizorom bacile su se s Akropole. Erihtonij je odrastao i postao kralj Atene ustanovivši svečani kult istoimene zaštitnice. Za Atenjane ona je nadalje Agoraja - zaštitnica agore tj. skupštine, a zatim i Bulaia = savjetnica. Naročito u doba velike kuge štivala se i kao Higieia = liječnica. Pričalo se da je arhitekt Mnesiklo, radeći na Propilejama, pao i, teško ozlijeđen, bio od nje same čudotvorno izliječen. Higieia je, kao i Nike, bila personificirana u posebno božanstvo, ali kod Rimljana je ponovno Minerva Medica. U svim ovim djelatnostima, koja sežu od brige za goveda pa do vanjske politike, Atena je Pronoia - dalekovidna, a to je u vezi i s imenom njene majke - Metide, od methis = razboritost. Glaukopis = sjajnooka također se odnosi na njenu mudrost. Premda nema (ili mi nije poznat) poseban naziv za to, njena je karakteristična osobina zaštita pojedinih junaka. Njeni štitičnici moraju ispunjavati dva glavna uvjeta, a to su hrabrost i vrlina. Jedan od takvih bio je Heraklo kojem je pomagala u pojedinim pothvatima, a u času smrti uznijela ga je na Olimp; nadalje Perzej u svom pohodu protiv Gorgone čija je glava postala stalni dio Atenine egide; Belerofont, već ranije spomenut. Uz ove mitske junake dolaze legendarni - Ahilej, Diomed, a posebno Odisej u trojanskom ratu.

Već od Homera nadalje Atenin je stalni pratilac, simbol i epifanija³ sova, odnosno čuk. Nije isključeno da je to u vezi s pticom kao atributom kretske božice. Zanimljiva je podudarnost između nadimka Glaukopis i riječi glauks = sova; prema jednom tumačenju taj nadimak prvobitno je mogao značiti "ona koja ima lice poput sove".

Kult

Ovdje ću spomenuti samo neke običaje vezane isključivo uz Atenu - božicu, kao i uz grad. O drugim oblicima bogoštovlja kao što su molitve, žrtve i zavjetni darovi neću govoriti jer su oni općeniti dio grčke religije i ni po čemu posebno karakteristični za Atenu.

Da bi odali počast svojoj zaštitnici, Atenjani nisu štedjeli ni sredstva ni trud ni vrijeme. Najbolji dokaz za to sama je Akropola a i brojne godišnje svetkovine. Koliko je tu bila prisutna iskrena pobožnost, a koliko drugi ciljevi (psihološko-politički), teško je reći. Atenine svetkovine bile su slijedeće - Halkeje, svečanost obrtnika u kojoj se istovremeno odavala počast i Hefestu, također zaštitniku obrtnika; Proharisterije u doba klijanja prve sjetve, i, analogno tome, Oshoforije u doba žetve; Skioforije - ljetna svetkovina za odvratanje žege; Areforije u kojima su djevojčice iz plemenitih atenskih obitelji u košari nosile tajne predmete; i napokon, Panatenije čiji se početak datira oko 566. p.n.e. (mitološki se povezuje s Tezejem), a predstavljale su najsajajnu godišnju svetkovinu u Ateni. Posebno svečano slavile

su se svake četvrte godine i tada se zvale Velike Panateneje. Trajale su četiri dana. Prve noći održavala se lampadedromia - utrka s bakljama, a narednih dana konjička, atletska i muzička natjecanja. Nagrada pobjedniku bila je "panatenejska amfora" puna ulja svetih maslina. Vrhunac svetkovine bio je posljednji dan kada se svečana povorka koja je počinjala s izlaskom sunca (i Atena je rođena pri izlasku sunca) kretala na čelu sa svećenicima i magistratima od Dipilona preko Agore do Akropole. Ovdje bi svećenici prinyeli boginji na dar najpomnije istkan i ukrašen peplos⁴, rad ergastina, odličnih atenskih djevojaka koje su na njemu rodile devet mjeseci. Zanimljivo je da ovaj peplos nije bio prinašen u Partenonu pred monumentalnom Fidijinom statuom Atene Parthenos, nego u Erehtejonu, gdje je stajao stari ksoanon, statua Atene od maslinova drveta.

Lik Atene u skulpturi

Najstarijim likovnim prikazima Atene smatraju se paladiji. To su kamene (prema drugima drvene) statue za koje se vjerovalo da su pale s neba i iskazivano im je najveće štovanje. Ako je neki polis posjedovao paladij, bila je to garancija njegove sigurnosti. Na tim statuama božica je bila prikazana u svom homerskom, ratničkom vidu. Kameni paladiji tokom vremena zamijenjeni su drvenim ksoanonima na koje je preneseno štovanje paladija. I u doba kad su već postojali monumentalni hramovi sa statuama koje danas smatramo vrhunskim umjetničkim ostvarenjima drevni ksoanoni i dalje su bili glavni predmet obožavanja. Sjetimo li se da su i u današnjim religijama umjetnička i religijska vrijednost pojedinih predmeta dvije različite stvari, ova pojava izgleda nam razumljivija. Najslavniji legendarni paladij bio je trojanski. Na mjestu na koje je pao s neba Ilij je podigao hram. Nakon deset godina ratovanja s Trojancima Grcima je bilo objavljeno da je Troja (analogno tome i svaki drugi grad) neosvojiva dokle je god paladij u njoj. I doista, nakon uspješne kradje koju su izveli Diomed i Odisej, Troja je pala. Ovdje, međutim, tek počinje zamršeni problem trojanskog paladija o kojem postoje različita mišljenja. Sve u svemu, izgleda da su u Troji bila dva paladija. Diomed i Odisej ukrali su onaj "krivi" za koji se znalo, a pravi, tajni, odnio je Eneja u Italiju. Bez obzira na to gdje povučemo granicu između legende i povijesti, zanimljivo je da su trojanski paladiji po svoj prilici prikazivali Atenu u sjedećem položaju, a ne kao Promahos. Homer, naime, govori o polaganju peplosa u krilo božice. Na osnovi svega ovog moglo bi se pretpostaviti da su još od starih vremena postojala dva različita vida Atene koja su se očitovala u dva tipa likovnog prikazivanja - sjedeći tip (Atena Polias ili Ergane) i stojeći, ratnički tip (Atena Promahos).

Najraniji nalazi obaju tipova potječu tek iz VI st., iz vremena arhajskog stila. To su male brončane figurice, nadjene u raznim krajevima Grčke, u najvećem broju, dakako, na Akropoli. Atena Promahos

prikazana je u stojećem stavu, s visokim šljemom, kopljem u desnoj a štitom u lijevoj ruci. Ovaj tip javlja se na Akropoli još u prvoj pol. VI st. Ovdje je Atena obučena u jednostavni peplos, bez ikakvih nabora. Sredinom VI st. dolazi do jonskog utjecaja koji se očituje u promjeni nošnje - odsad to više nije dorski peplos već jonski hiton⁵ i himation⁶. U ovom stilu figurice se izrađuju sve do kraja VI st. U odnosu na raniju fazu kao i na istovremenu lakonsku produkciju ove "Atene" antičko-jonskog stila pokazuju viši stupanj umjetničkog oblikovanja i tehnike. Posebno se ističu fini nabori odjeće koji u potpunosti oponašaju monumentalnu plastiku, tj. kore⁷. I po ostalim karakteristikama (smiješak) ove figurice uklapaju se u arhajski stil; to su u stvari minijaturne kore s pridodanim značajkama Atene.

Iz istog razdoblja potječu i najraniji nalazi drugog tipa - Atene Polias ili Ergane koja sjedi. Na njima se po prvi put javlja egida i gorgoneion, kasnije neizostavan dio Atenine opreme. Egida je komad kože (prema mitu, kože Amalteje) koji ovijen oko vrata prekriva prsa. To međjutim nije obična koža nego je ispunjena magičnom snagom što je simbolizirano zmijama na njoj. U početku ju je koristio Zeus, a nakon pobjede nad gigantima poklonio ju je Ateni. Na sredini egide stajao je gorgoneion - glava Gorgone čiji bi pogled okamenio svakoga tko bi pogledao u nju. Tu glavu Gorgoni je odsjekao Perzej i poklonio je Ateni koja ga je savjetovala i štitila u njegovim poduhvatima. "Atena na prijestolju" imala je također šljem, ali umjesto koplja i štita u rukama je držala, po svoj prilici, preslicu. Iz Pauzanije⁸ saznajemo da je jonski kipar Endoios izradio na Akropoli monumentalnu statu Atene tog tipa. I doista, u novije vrijeme pronađena je jedna takva statua od mramora, datirana između 530. i 510. p.n.e., za koju se s velikom vjerojatnošću smatra da je upravo ona iz Pauzanijinog opisa. Iako nedostaje glava, vidljiva je istovjetnost koncepcije ove monumentalne statue i minijaturne plastike o kojoj je prije bilo govora. Ona kao da je negdje na sredini između egipatske ukočenosti i formalne dogmatičnosti statua u Didimu i razvijenog arhajskog stila. Sama uspravna sjedeća poza sugerira statičnost i u tome se Endoios još oslanja na svoje jonske uzore, ali je očito da je taj način za Grke neorganičan, stran, i vidljiva je težnja umjetnika da u okviru te koncepcije ostvari što veću životnost i spontanost.

Sredinom VI st. božanski lik ustao se kao centralna figura kompozicije na zabatu hrama i na tom mjestu, uz izvjesne varijacije, ostao sve do kraja. Iz druge polovice tog stoljeća imamo dva zabata na kojima je Atena centralna figura, a to su Sifnijska riznica u Delfima i novi Hekatompedon.

Tzv. riznica Sifnjana, nekoć pripisivana i Knidjanima, sagrađena je oko 525. g., a možda i nešto ranije. Ostavljajući po strani njene druge znamenitosti, zadržat ćemo se na njenu istočnom zabatu na kojem su, pored Atene kao centralnog lika, prikazani Apolon i Heraklo kako se bore za tronožac. Neki su Ateninu ulogu interpretirali

kao da je ona pomagačica Herakla, no čini mi se vjerovatnijim da Atena miri zavadjene protivnike. Ona, doduše, jest zaštitnica Herakla, ali poznavajući mit o kradji tronošca⁹, druga mi interpretacija izgleda više u skladu s Ateninim mudrošću. Lik je prilično oštećen.

Templum in antis¹⁰, Hekatompedon (= dug statinu stopa), najstariji je hram Atene na Akropoli. Potječe iz prve polovine, a možda i četvrtine VI st. Na jednom njegovu zabatu, prema izvorima, uz ostale bogove bila je prikazana i Atena, no tu reprodukciju nije bilo moguće pronaći. Oko 520. Pizistratovi sinovi obnovili su čitav hram koji je otad peripter¹¹, a nove zabate su ispunjavale kompozicije gigantomahije¹². Sačuvana centralna grupa istočnog zabata prikazuje Atenu u snažnom ali dostojanstvenom pokretu kako udarcem koplja obara giganta. Mramorna figura izvedena je u punoj plastici i visoka preko 2m. Ostavlja dojam zrelog arhajskog stila, a i izvjesna ukočenost, ili bolje, isforsiranost pokreta, podudara se s time.

Prijelaz stoljeća istovremeno je s prijelazom arhajskog u strogi stil. Iz tog je doba hram Atene - Afaje na Egini čija se skulptura i kronološki i tipološki uklapa u gore navedenu konstataciju. Dorski peripter, izgrađen negdje u prvim godinama V st. posvećen je kretskoj božici Afaji, identičnoj s Atenom. Na osnovi znamenitih "egineta" i naknadnih nalaza bilo je moguće izvesti najvjerojatniju rekonstrukciju oba zabata. Motiv, koncepcija i likovi gotovo su identični i na zapadnom i na istočnom zabatu. Nekoliko parova ratnika bori se najvećom žestinom, a scenom dominira centralni, najviši lik Atene, u odnosu na borce nevidljivo prisutne. Na zapadnom zabatu njena figura posve je mirna i djeluje upravo sudački, dok je na istočnom prikazana u raskoraku, zamahujući lijevom rukom. Ali i u jednom i u drugom slučaju osjeća se da je ona iznad fizičke borbe, a o njenu ishodu odlučuje promatrajući s visine. I njen pokret prikazan na istočnom zabatu ne znači fizičku intervenciju u borbi nego je simboličan prikaz njene božanske volje. Iako vremenski već pripadaju strogom stilu, tipološki su egineti još prilično arhajski, u prvom redu sama Atena.

Čini se da možemo govoriti o jednoj gotovo neprimjetnoj ali stalnoj evoluciji predodžbe o Ateni. Ne mislim na razvoj stila i načina prikazivanja nego na čisto shvaćanje Atenine ličnosti i uloge. Na hekatompedonu ona kopljem probada giganta. Ovdje na Egini ona je daleko iznad fizičke borbe, ne prestajući time biti odlučujući faktor. U kasnijim djelima Atena još više gubi svoj, nekoć vrlo izrazit, ratnički karakter i sve više postaje utjelovljenje platonskih ideja.

Kao i skulptura hrama na Egini, djelo jedne od lakonskih škola je i glava Atene iz Olimpije, izradjena u terakoti. Datirana oko 480. smatra se najboljom ženskom figurom ranog strogog stila na Peloponezu.

Decenij - dva nakon toga, najvjerojatnije oko 460, javljaju se gotovo istovremeno tri kapitalna djela strogog stila s prikazom Atene. To su - Mironova Atena iz grupe s Marsijom, reljef s Akropole i metope Zeusova hrama u Olimpiji.

Hram u Olimpiji dovršen je 456. Od interesa za našu temu su njegove metope. Ukupno ih je 12 (na svakoj strani po 6), a već sam broj asocira i na motiv - 12 Heraklovih junačkih poduhvata. Atena se javlja na 4 od njih - "nemejski lav", "stimpalijske ptice", "jabuke Hesperida" i "Augijeve staje". Najznamenitija i najočuvanija od njih je tzv. Atlasova metopa. Kompozicija se sastoji od 3 stojeća lika i to - s desne strane Atlas koji drži jabuke, u sredini Heraklo koji ga zamjenjuje u držanju nebeskog svoda, a s lijeva, iza Heraklovih leđa, Atena koja jednom rukom također pridržava svod pomažući tako Heraklu. Karakterizacija Atenina lika postignuta je kontrastom između njene žensvene figure s jedne i dvojice "snagatora" s druge strane. Ovo se može primijeniti i na ostale tri kompozicije - uz snažnog i aktivnog Herakla Atena je posve mirna ali ne i pasivna. Njena snaga i aktivnost su druge vrste; svom štićeniku ona je savjetnica (Bulaia), a istovremeno svojom božanskom moći osigurava uspjeh svakog podhvata. Iako se već osjeća duh klasike, izvedba je još daleko od nivoa Partenona. U pojedinim detaljima, npr. u kosi, zadržana je arhajska tradicija.

Za Mironovu Atenu ovo više ne vrijedi. Iako je historičari umjetnosti ti svrstavaju u strogi stil, koji je tek uvod u klasiku, smatram da je ona vrhunac, i ako riječ "klasika" shvatimo ne u vremenskom nego sadržajnom smislu, tada Mironova Atena predstavlja klasiku u pravom smislu riječi. Doista, u usporedbi s krajnje slobodnom koncepcijom partenonskih zabata, i Diskobol i Atena su pomalo "strog", ali ta "strogost" nije više nedostatak, nego označuje umjetnikov izraz. I u ovoj grupi nalazimo izrazit kontrast likova - Atena čija spuštenu ruku izražava mir i staloženost i satir Marsija koji, uzbudjen pošto je ugledao frulu, podiže svoju ruku visoko uvis.

Mironovu krugu neki pripisuju i malen ali dopadljiv reljef s Akropole koji prikazuje Atenu spuštene glave, naslonjenu na koplje. Često se naziva "sjetnom", iako postoji čitav niz raznih interpretacija njena neuobičajenog i zamišljenog položaja.

Ni na jednoj od opisanih statua strogog stila ne nalazimo egidu i gorgoneion. Na tri od ukupno četiri olimpijske metope Atena je odložila šljem, a na jednoj čak i koplje. Mironova Atena, kao i "sjetna", ima koplje i uzdignut korinjski šljem. Mislim da bi bilo neispravno tome pridavati neki ratnički značaj - djelomično je to tradicija, a nije isključeno da se kod Mirona radi o sasvim estetskom motivu - Atena sa šljemom možda je ljepša nego bez njega.

Preko Mirona, kao posljednje stepenice, dolazimo do samog Olimpa grčke skulpture - do Fidije. Njegovo ime postalo je sinonim za jedan kratak, ali po ostvarenjima nenadmašen period grčke umjetnosti, za "zrelu klasiku", "zlatno doba" ili "Periklov vijek". O Fidiji je mnogo rečeno i napisano od antike pa do danas, samo jedno nam nedostaje - njegova djela. Svi originali su izgubljeni, a i kopije su (uz izuzetak Atene Lemnije) loše ili uopće nikakve. Sačuvan je jedi-

no Partenonski friz i neke od figura sa zabata, ali ta djela, bar većim dijelom, ne potječu od Fidijine ruke, nego je on tek nadzirao njihovu izvedbu. Ipak, već prvi pogled na konjanike ili ergastine u panatenejskoj povorci prikazanoj na frizu ili skupinu ženskih božanstava s istočnog zabata Partenona, odstranjuje svaku sumnju u opravdanost Fidijine apoteoze u umjetnički Olimp. Ako i nije bila njegova ruka, bila je ideja i putokaz k njenu ostvarenju. Atena predstavlja Fidijin motiv "par excellence". Samo na Akropoli stajale su tri njene statue, a još po jedna bila je u Delfima, Plateji i Peleni. O ovima izvan Atene ne znamo gotovo ništa, a od atenskih "Atena" samo jedna - Lemnija ima dostojnu kopiju.

Između 450. i 447. nastale su dvije od tri Fidijine Atene na Akropoli - Lemnija i Promahos. Ova posljednja, lijevana u bronci, zajedno s postoljem bila je visoka 15 m. Kažu da se odbijesak njena šljema i koplja vidio na desetke kilometara daleko. Osnovne konture mogu se razabrati prema prikazu na antičkom novcu, no to su ujedno i jedine kopije koje su nam od nje ostale. Njen položaj na Akropoli, nadimak, kao i činjenica da je podignuta od maratonskog plijena još više ukazuje na to da je primarna funkcija statue bila politička.

Lemnija nam predstavlja sasvim drugi vid Atene. I ona je bila lijevana u bronci, ali mnogo manja, gotovo ljudskih dimenzija. Još za Fidijina života bila je znamenita i hvaljena zbog svoje mladenačke ljepote.

U Ateni Parthenos ostvaren je najcjelovitiji prikaz Atenina lika uopće i možemo je smatrati izvjesnom sintezom. Ova grandiozna statua od zlata i bjelokosti dovršena je i posvećena godine 438, kad i sam Partenon u čijoj je čelji bila postavljena. Sačuvane su njene brojne kopije od kojih je najbolja iz Varvakiona. Na osnovi te kopije možemo stvoriti prilično detaljnu sliku o kompoziciji čitave statue kao i pojedinih njenih dijelova. Uskraćeno nam je, međutim, ono glavno, a to je duh koji je Fidija unio u svoje djelo, kojem se divila antika, ali koji kopija nije bila u stanju prenijeti, bar što se tiče finijih nijansi, kao npr. izraza lica. Pa čak da je i posve vjerna, jedna kvaliteta bi joj ipak nedostajala, a to je ona koju je Fidija postigao kvantitetom. Visina originalne Atene je 12 m, dok je kopija ravno 12 puta manja. Božica je prikazana u stojećem položaju, mirnom i dostojanstvenom. Kao i Lemnija, obučena je u dugi peplos, ali za razliku od nje na glavi joj je raskošno ukrašen šljem, a na prsima egida sa zmijama. Lijeva ruka počiva na štitu, a u desnoj, ispruženoj ruci stoji minijaturna (u originalu 1,60 m!) statueta Nike, personifikacije pobjede. Zmija, simbol Erihtonija, uzdiže se uza štit. Sve površine koje su za to bile prikladne ukrašene su kompozicijama u reljefu: na postolju rođenje Pandore u prisustvu bogova, na štitu amazonomahija (znamenita skupina "skoka u smrt") i gigantomahija, a na rubu sandala kentauromahija. Podsjetit ću ovdje na jednu zanimljivu činjenicu, spomenutu već ranije, a to je da ova statua, usprkos divljenju koje je izazivala,

nije bila najštavanija statua Atene na Akropoli. To prvenstvo pripadalo je drevnom ksoanonu što se čuvao u Erehteionu.

Vratimo se Partenonu. Fidijina koncepcija skulpturnog ukrasa hrama predstavlja najambiciozniji pothvat te vrste uopće. Dvije zabatne kompozicije, 92 metape i 160 m friza resile su vanjštinu hrama. Nije bez značenja spomenuti da je sve ovo izvedeno u penteličkom mramoru koji je bio poznat po tome što omogućava najveću finoću oblikovanja, i to njegovo svojstvo iskorišteno je u potpunosti. Na istočnom zabatu, iznad ulaza, bilo je prikazano Atenino rođenje. Centralne figure Zeusa i Atene nisu, međutim, sačuvane, a ne nalazimo ih ni na crtežima J. Carreya iz 17. st. Ipak, na osnovi nekih tragova, može se zaključiti da nije postojao jedan centralni lik, nego su obje figure imale podjednako dominantan položaj s jedne i druge strane simetrane zabata. Ista koncepcija, s obzirom na dotadašnju tradiciju revolucionarna, primijenjena je i na zapadnom zabatu. I odavde su centralne figure nestale, ali ih, premda već znatno oštećene, nalazimo na spomenutim crtežima iz 17. st. Motiv je borba za Atiku između Posejdon i Atene. Neposredni dojam koji ostavljaju obje kompozicije jest jedna, dotad neslučena sloboda i spontanost. Nema više nikakve geometrijske sheme, nikakvih unaprijed danih pravila, a opet sve je međusobno povezano i upravo - savršeno; u cjelini i u detalju.

Friz koji teče oko cele dorskog hrama također predstavlja novinu. Panatenejska povorka prikazana je u svom polaganom napredovanju prema istoku gdje je očekuje skupina bogova sa Zeusom i Atenom u sredini. Iako su likovi nekih bogova (Zeus, Hera, Posejdon, Artemida, Apolon) sačuvani i često publicirani, o Ateni nisam uspio pronaći nikakvu informaciju niti reprodukciju.

Prikaze Atene Nike ne uzimam u razmatranje jer je očito da oni sasvim odudaraju od tradicije prikazivanja "prave" Atene; isto vrijedi i za Atenu Higieju.

Nakon Fidije o Ateni se više nema mnogo toga reći. Kao prvo, ona postaje sve rjedniji motiv. To nije posljedica opadanja atenske moći niti slabijeg štovanja božice, iako su i ti faktori mogli imati neku ulogu. S jedne strane razlog leži u općenitom skretanju grčke umjetnosti od božanskih k ljudskim temama. Od božanskih likova najomiljelija je Afroditu koja se, za razliku od Atene, također može prilično ovozemaljski shvatiti. Drugi razlog je taj što umjetnici nisu bili inspirirani pokušati ostvariti nešto novo ondje gdje je Fidija već postigao savršenstvo. Treći razlog sasvim je konkretne premda bizarne naravi - najznačajnija su djela propala. Stoga smatram opravdanim završiti ovaj prikaz s Fidijom.

Milivoj Vodopija

Bilješke

1. Bacač diska.
2. Grevs, Grčki mitovi, Beograd, 1969.
3. Oblik u kojem se javlja božanstvo.
4. Dorska ženska odjeća. Sastoji se od dugog komada tkanine koji na ramenima pridržavaju dvije kopče (fibule) a oko struka pojas.
5. Duga ili kratka žensku tunika od lana obično sa šivanim rukavima.
6. Himation - ogrtač preko hitona.
7. Arhajske statue djevojaka. Većina ih potječe s Akropole.
8. Putopisac iz II st.n.e. Djelo "Opis Grčke" jedan je od najvrednijih izvora za poznavanje njene kulturne povijesti.
9. Želeći se očistiti nakon jednog ubojstva Heraklo je došao u Delfe, ali ga je Pitija odbila. Pošto je razljućen opljačkao riznicu, zgrabio je proročki tronožac u namjeri da ga odnese. Na to se pojavio Apolon i počeo se s njim boriti - borba je prestala tek Zeusovom intervencijom.
10. Razvijen oblik grčkog hrama kod kojeg kolonada kontinuirano teče oko sva četiri zida.
11. Borba olimpijskih bogova s Gigantima.

REPRESENTATIONS OF THE GODDESS ATHENA IN GREEK ARCHAIC AND CLASSICAL SCULPTURE

No study in Greek art can be attempted without a previous study of mythology. This relates especially to the periods dealt with in this article as a great majority of works represents a mythological theme. Holding this point of view, the author devotes considerable space to the account of the mythological as well as historical and ritual aspects of Athena's cult. However, the basic problems, like that of origin, still do not have an unanimous answer. Even on the level of the myth itself there are several narrations of Athena's birth, and the most popular, though not necessarily scientifically the most significant, is the one where Athena springs from Zeus' head. Several indications point towards the East, more precisely to Libya, as a possible source of the cult. Another theory connects Athena with the Snake goddess of Minoan Crete; still another one interprets the name as an inversion of Sumerian "Anate". Without going into a detailed expounding of these theories, the author proceeds to outline the probable conception of the Goddess' personality according to the attributes given to her mostly by the Athenians: Parthenos - virgin, Pallas - maiden or the one with the spear, Promachos - warrior, Polias - protectress of the city, Ergane - inventress of crafts, Glaukōpis - brighteyed, i.e. wise, and others.

The earliest representations date from the

6th century B.C. Starting from the small bronze statues (found mainly on the Acropolis) where the Goddess is shown in the form of Pallas or Promachos - throwing a spear, we can trace the evolution both of form, i.e. style, and content, i.e. the conception of the deity, throughout the periods stated above. These periods, chronologically speaking, roughly comprise the 6th and 5th century B.C. Leaving aside the aspect of style which, in this case, obediently follows the general trend, it is interesting to note a constant though almost imperceptible change in the conception of Athena. Pugnacious at first, not refraining even to engage physically in battle, decade by decade she becomes more subtle, aloof, revealing thus the other aspects of her nature. By the time we reach Myron, the most distinguished sculptor of the severe classical style, Athena is a dignified beauty, endowed, however, with a serene, unearthly strength. Phydias, the unsurpassed master of Pericle's golden age, had Athena as his favourite motif, though probably it was more a matter of assignment. On Acropolis alone stood three of his masterworks - Athena Promachos, Parthenos and Lemnia, none of which, however, are preserved. After Phydias, Athena appears only seldom as a sculptural motif, partly due to a general switch of artistic inspiration from divine to human themes.